

Ενότητα

2

Βασικοί στόχοι της φιλοσοφικής δραστηριότητας

Α

ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Ποιοι είναι οι βασικοί στόχοι που μπορεί να έχει η φιλοσοφία ως ιδιαίτερη δραστηριότητα;

 Να μας βοηθήσει να διασαφηνίσουμε γενικές έννοιες.

Έννοιες όπως πραγματικότητα, γνώση, αλήθεια, εαυτός, δίκαιο κτλ. τις χρησιμοποιούμε μέσα στην καθημερινότητά μας. Συχνά όμως διαπιστώνουμε ότι γύρω από αυτές υπάρχουν διαφωνίες ή ασάφεια για το νόημά τους. Η φιλοσοφία αναλαμβάνει να συζητήσει συστηματικά και διεξοδικά το νόημα αυτών των εννοιών. Άλλωστε, η διασαφήνιση των εννοιών είναι το πρώτο βήμα για να μπορέσουμε να τις συζητήσουμε *φιλοσοφικά*.

 Να συμβάλλει στην αιτιολόγηση των βασικών πεποιθήσεών μας.

Στην καθημερινή ζωή μας στηριζόμαστε σε διάφορες πεποιθήσεις και βεβαιότητες που αφορούν είτε τη φυσική πραγματικότητα είτε την ορθή συμπεριφορά. Η ίδια όμως η ιστορική και η κοινωνική εξέλιξη δείχνουν ότι πολύ συχνά οι πεποιθήσεις μας αλλάζουν και οι χθесινές βεβαιότητες αποδεικνύονται αβάσιμες και εσφαλμένες. Η φιλοσοφία αναλαμβάνει να αμφισβητήσει τις σημερινές μας βεβαιότητες και να διατυπώσει αμφιβολίες γι' αυτές. Με αυτό τον τρόπο μάς βοηθά να ανακαλύψουμε τα όρια των λογικών μας δυνατοτήτων, να εντοπίσουμε κενά και ανεπάρκειες στις πεποιθήσεις μας και να διαπιστώσουμε ποιες από τις απόψεις μας όντως αντέχουν στον κριτικό έλεγχο.

 Να μας βοηθήσει να διαμορφώσουμε μια συνολική θεώρηση της θέσης του ανθρώπου μέσα στον κόσμο.

Από διάφορες πλευρές διαμορφώνονται απόψεις και εικόνες για τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο. Η θρησκεία, η επιστήμη, η κοινή εμπειρία,

η τέχνη, οι πολιτικές ιδεολογίες παράγουν διαφορετικές και συχνά συγκρουόμενες και αντιφατικές εικόνες για τον κόσμο και τη θέση του ανθρώπου μέσα σε αυτόν. Οι φιλόσοφοι παρεμβαίνουν σε αυτήν τη διαδικασία και προσπαθούν να διατυπώσουν *ενιαίες* και *λογικά συνεκτικές* εικόνες για τον κόσμο και τον άνθρωπο. Προσπαθούν έτσι να απαντήσουν στα μεγάλα ερωτήματα: Ποια η θέση του ανθρώπου στον κόσμο; Γιατί υπάρχει ο κόσμος; Τι σημαίνει ότι έχουμε συνείδηση; Τι σημαίνει ο θάνατος;

Σίγουρα η φιλοσοφία δεν μπορεί να προσφέρει *οριστικές* απαντήσεις. Άλλωστε και οι ίδιες οι επιστήμες προσφέρουν νέες κάθε φορά γνώσεις και εξηγήσεις, αλλά και η κοινωνική ζωή αλλάζει. Ωστόσο, η φιλοσοφία βοηθά ώστε οι όποιες εικόνες έχουμε για τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο να είναι αποτέλεσμα κριτικής σκέψης και όχι αυθαίρετης πεποίθησης.

 Να μας καθοδηγήσει στην κοινωνική πράξη και στην οργάνωση της ζωής μας.

Τα ερωτήματα για το πώς πρέπει να ζουν οι άνθρωποι, με ποια κοινωνική οργάνωση και με ποια ηθική στάση απασχόλησαν από πολύ νωρίς τους φιλοσόφους. Αυτή είναι η *πρακτική* διάσταση της φιλοσοφίας που μπορεί να μας βοηθήσει να στοχαστούμε πώς πρέπει να είναι μια δίκαιη κοινωνία, πώς πρέπει να συμπεριφερόμαστε μέσα σε αυτήν και ποιες πρέπει να είναι οι βασικές ηθικές και κοινωνικές αξίες. Γι' αυτό και οι αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν τη φιλοσοφία *τέχνη βίου*. Το γεγονός ότι τέτοιες συζητήσεις παραμένουν ανοιχτές και εξακολουθούμε να συζητούμε –και να διαφωνούμε– για το πώς πρέπει να είναι η οργάνωση της κοινωνικής ζωής δείχνει ότι η φιλοσοφία μπορεί να έχει *πρακτικό* χαρακτήρα, να είναι *κοινωνικά αναγκαία* και αποτελεσματική.

 Να μας βοηθήσει να απαντήσουμε σε σημαντικά προβλήματα και ερωτήματα:

- Προβλήματα που αφορούν τις πιο γενικές και θεμελιώδεις πλευρές του κόσμου (π.χ. τι είναι ύλη) και της ανθρώπινης κοινωνικής πράξης (π.χ. τι είναι ελευθερία).
- Ερωτήματα που αφορούν την ανάλυση εννοιών, ορισμών και προβλημάτων: π.χ. ερωτήματα της μορφής: *τι εννοείς με αυτό;* ή *τι σημαίνει αυτό;*
- Προβλήματα που αφορούν τη λογική οργάνωση των προτάσεων, των θεωριών και των απόψεών μας.
- Ερωτήματα που αφορούν την ικανότητά μας να συνθέσουμε απόψεις, θεωρίες και δεδομένα σε μια ενιαία κοσμοαντίληψη: π.χ. να επεξεργαστούμε μια ηθική για τις βιοεπιστήμες.
- Προβλήματα που προκύπτουν στην ανθρώπινη επικοινωνία και δείχνουν τα όρια της επικοινωνίας και της εκφραστικής ικανότητας.

- Προβλήματα που σχετίζονται με την πειθώ, την ικανότητά μας να διατυπώνουμε πειστικά επιχειρήματα και ισχυρισμούς.

Συνολικά, η φιλοσοφία μπορεί να μας βοηθήσει να αντιμετωπίζουμε πιο αποτελεσματικά τα λογικά προβλήματα, να αποσαφηνίζουμε έννοιες και ορισμούς, να ασκούμε κριτικό έλεγχο σε απόψεις και ιδεολογίες, να μεταδίδουμε ιδέες με τρόπο σαφή, να διατυπώνουμε λογικά επιχειρήματα και να στοχεύουμε νέους τρόπους οργάνωσης της κοινωνικής ζωής.

Β ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

1. Αφού μελετήσετε τα παραπάνω αποσπάσματα, να διατυπώσετε ορισμένα ακόμη φιλοσοφικά ερωτήματα που μπορεί να γεννηθούν μέσα από την καθημερινή ζωή και τα οποία δεν μπορούν να διερευνηθούν και να απαντηθούν από συγκεκριμένες επιστήμες.

Τα φιλοσοφικά ερωτήματα αναδύονται πολλές φορές μέσα στην καθημερινή ζωή. Οι συγκρούσεις και οι δυσκολίες των προσωπικών σχέσεων, η ανοικτή συζήτηση πάνω στη συλλογική κοινωνική οργάνωση, τα μεγάλα προβλήματα που δοκιμάζουν τις επιστήμες, όλα αυτά μπορούν να αποτελέσουν και πεδίο μέσα από το οποίο αναδύονται φιλοσοφικά ερωτήματα. Ας δούμε μερικά παραδείγματα:

α) Το τελευταίο διάστημα γίνεται μεγάλη συζήτηση για τα προβλήματα που εμφανίζονται στη σύγχρονη οικογένεια και τα φαινόμενα κρίσης του θεσμού του γάμου. Οι ψυχολόγοι και οι κοινωνιολόγοι εξετάζουν αυτά τα ζητήματα σε σχέση είτε με τις ψυχοδυναμικές εντάσεις που αναπτύσσονται σε επίπεδο διαπροσωπικών σχέσεων, είτε με τις πιέσεις που ασκεί η σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα (εργασιακή πίεση, έλλειψη ελεύθερου χρόνου, οικονομική ανασφάλεια, καταναλωτισμός) στο θεσμό της οικογένειας. Εκτός όμως από αυτό το επίπεδο εξέτασης, θα μπορούσε κανείς να δει και ένα άλλο θεμελιώδες ερώτημα: Για ποιο λόγο και με ποιον τρόπο θα πρέπει να περιορίζουμε τις εγωιστικές τάσεις και επιθυμίες μας, για να μπορέσουμε να πετύχουμε ένα καλύτερο επίπεδο συμβίωσης; Αυτό το ερώτημα, που ξεφεύγει από το επίπεδο της ψυχολογικής ή κοινωνιολογικής θεώρησης του θεσμού της οικογένειας και θέτει το ζήτημα των ηθικών επιλογών και κανόνων, αποτελεί ένα κατεξοχήν *φιλοσοφικό* ερώτημα, καθώς στοχάζεται με τρόπο οριακό και γενικό το δέον της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

β) Τα τελευταία εκατό χρόνια οι φυσικές επιστήμες έχουν σημειώσει πολύ μεγάλη πρόοδο ως προς την εξέταση των ερωτημάτων που αφορούν τη δομή της ύλης. Έτσι οδηγηθήκαμε στην έννοια του ατόμου, στη σωματιδιακή αντί-

ληψη της ύλης, στη σχέση ανάμεσα σε ύλη και ενέργεια, στον κβαντικό χαρακτήρα των σωματιδίων κ.ο.κ. Όλες αυτές οι γνώσεις ανέτρεψαν σε μεγάλο βαθμό παλαιότερες αντιλήψεις αιώνων, πάνω σε αυτό που ορίζει το υλικό σε αντιδιαστολή με το άυλο, και μας έδωσαν νέες απαντήσεις στο τι ορίζουμε ως ύλη. Απέναντι σε αυτή την εξελισσόμενη και μεταβαλλόμενη εικόνα και θεώρηση της ύλης, η φιλοσοφία έρχεται να θέσει ένα ακόμη πιο γενικό ερώτημα: Τι είναι *ύλη* και πώς μπορούμε να έχουμε μια γενική έννοια της ύλης, που να μπορεί να συνταιριάζει όλες αυτές τις διαφορετικές περιγραφές;

γ) Τις τελευταίες δεκαετίες έχουν γίνει μεγάλα βήματα στις βιοεπιστήμες. Σημαντικά ερωτήματα για τη μορφή και την οργάνωση του ανθρώπινου γονιδιώματος έχουν απαντηθεί, ενώ ολοένα και πιο συναρπαστικές εφαρμογές δοκιμάζονται, υποσχόμενες την πρόληψη ή την αντιμετώπιση πολύ σημαντικών ασθενειών. Ταυτόχρονα όμως αναδύονται και σοβαρά *ηθικά* ερωτήματα: Ποια είναι τα όρια ως προς την παρέμβαση στο ανθρώπινο γονιδίωμα; Δικαιούμαστε να «προγραμματίζουμε» τα γενετικά χαρακτηριστικά ενός ανθρώπου; Έχουμε το δικαίωμα να δημιουργούμε εργαστηριακά διάφορες μορφές ζωής; Όλα αυτά είναι *φιλοσοφικά* ερωτήματα για τα όρια της ανθρώπινης ύπαρξης, τον σεβασμό της ζωής και την έννοια του προσώπου.

δ) Συχνές είναι οι πολιτικές αντιπαραθέσεις για τη μία ή την άλλη κυβερνητική επιλογή ή νομοθεσία. Επιχειρήματα ανταλλάσσονται ως προς το εάν αυτές οι πολιτικές θα ενισχύσουν ή θα περιορίσουν την κοινωνική ανισότητα. Κοινωνιολόγοι και οικονομολόγοι μελετούν εντατικά την κατανομή του πλούτου, την κοινωνική διαστρωμάτωση, τον βαθμό πρόσβασης στη γνώση και τα άλλα κοινωνικά αγαθά. Όμως, το συνολικότερο ερώτημα για το τι συνιστά όντως *κοινωνική δικαιοσύνη* και σε ποιες *αρχές* πρέπει να θεμελιώσουμε μια αυθεντικά *δίκαιη κοινωνία* παραμένει ένα καθαρά φιλοσοφικό ερώτημα.

Από όλα τα παραπάνω παραδείγματα βλέπουμε ότι η φιλοσοφία θέτει ερωτήματα που σχετίζονται όντως με την καθημερινότητα, τις επιστήμες και την κοινωνική ζωή. Μόνο που αυτά τα ερωτήματα είναι διαφορετικά και από αυτά των επιστημών και από αυτά του κοινού νου. Είναι ερωτήματα που προσπαθούν να δουν τις πιο θεμελιώδεις πλευρές των πραγμάτων και να διερευνήσουν τις *προϋποθέσεις* των επιστημονικών και των κοινωνικών ερωτημάτων. Δεν υποκαθιστούν τα ερωτήματα (επομένως και τις απαντήσεις) των επιστημών, προσπαθούν όμως να δουν με ποιους όρους μπορούν να είναι όντως εφικτά αυτά τα ερωτήματα και αυτές οι απαντήσεις.

2. «Του ανθρώπινου βίου η διάρκεια είναι στιγμή, η ύλη ρευστή, η αίσθηση αμυδρή, όλου του σώματος η σύσταση φτιαγμένη για να σαπίσει, η ψυχή είναι σβούρα, η τύχη δεν προβλέπεται και η φήμη δεν κρίνεται. Με άλλα λόγια, του

σώματος όλα ποταμός κι επιδρομή από ξένους και η φήμη μετά θάνατο λήθη. Τι λοιπόν μπορεί να μας οδηγήσει; Ένα και μόνο, η φιλοσοφία. Και τούτο, όσο κρατούμε το εσωτερικό μας δαιμόνιο μακριά από ατιμία και βλάβη, δυνατότερο από ηδονές και πόνους, να μην κάνει τίποτε όπως τύχει, ούτε με ψευτιές και με υποκρισία, και να μη χρειάζεται άλλοι να κάνουν ή να μην κάνουν κάτι. Επίσης τα συμβάντα και τα μοιραία να τα παραδέχεται, γιατί έρχονται απ' όπου κι αυτός ήλθε, και πάνω απ' όλα τον θάνατο με ήρεμη γνώμη να τον περιμένει, όχι ως άλλο τι παρά ως διάλυση των στοιχείων, από τα οποία κάθε ζώο συνίσταται. Αν λοιπόν για τα στοιχεία χωριστά δεν είναι τίποτε το φοβερό ακατάπαυστα να μεταβάλλονται σε κάτι άλλο, γιατί να φοβάται κανείς τη μεταβολή και τη διάλυση του συνόλου; Είναι πράγμα φυσικό, και κακό δεν έρχεται από τη φύση». (Μάρκος Αυρήλιος, *Τα εις εαυτόν*, 2, 17, μτφρ. Σοφία Μαντά).

Στο παραπάνω απόσπασμα ο Ρωμαίος φιλόσοφος Μάρκος Αυρήλιος διατυπώνει επιγραμματικά μερικές κύριες αντιλήψεις της στωικής φιλοσοφίας. Νομίζετε ότι συμφωνούν με αυτό που στην καθημερινή ζωή χαρακτηρίζουμε «στωικότητα»;

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο Μάρκος Αυρήλιος, ο Ρωμαίος αυτοκράτορας με τις φιλοσοφικές ανησυχίες, συμπυκνώνει μερικές βασικές θέσεις της στωικής φιλοσοφίας. Σύμφωνα με αυτές, απέναντι στη συνεχή μεταβλητότητα και ρευστότητα του κόσμου, το αναπόφευκτο της φθοράς, τη βεβαιότητα της λήθης και το αναπόδραστο του θανάτου, καθήκον της φιλοσοφίας είναι να μας καθοδηγήσει σε μια ζωή ενάρετη, σύμφωνα με την οποία θα μπορούμε να αρνούμαστε την υποκρισία και το ψέμα, να μην παραδιδόμαστε στις ηδονές αλόγιστα, να αντιμετωπίζουμε τον πόνο και πάνω από όλα να αποδεχόμαστε το αναπόφευκτο του θανάτου ως φυσικής διαδικασίας και να τον περιμένουμε με ηρεμία και αξιοπρέπεια, χωρίς φόβο και δειλία. Αυτές οι θέσεις εκφράζουν σε μεγάλο βαθμό τον πυρήνα της στωικής ηθικής, που είναι μια ηθική θωράκισης απέναντι στον πόνο, άρνησης της υποκρισίας και συμφιλίωσης με τη θνητότητα, τη ρευστότητα και την αλλαγή.

Αυτές τώρα οι θέσεις της στωικής φιλοσοφίας μετασχηματίστηκαν σε επίπεδο κοινού νου στην έννοια της *στωικότητας*, που είναι κομμάτι του καθημερινού μας λεξιλογίου, και την οποία χρησιμοποιούμε ακόμη και εάν δε γνωρίζουμε τη συσχέτισή της με τη στωική φιλοσοφία. Τα στοιχεία που εκφράζουμε με τη στωικότητα, όπως είναι η καρτερική υπομονή απέναντι στη δυστυχία, η ηρεμία και η αξιοπρέπεια απέναντι στον πόνο και η παραδοχή ότι ο πόνος είναι κομμάτι της ζωής, είναι μια απόδειξη του τρόπου που οι φιλοσοφικές έννοιες μπορούν να περάσουν και στην καθημερινή χρήση του λόγου. Η φιλοσοφία τελικά είναι λιγότερο αποκομμένη από τη ζωή σε σχέση με το πώς την παρουσιάζουν συνήθως!

3. Η γνωστή άποψη του σοφιστή Ιππία ότι «...από τη φύση μας είμαστε σ' όλα όμοιοι, και βάρβαροι και Έλληνες» μπορεί να λειτουργήσει ως επιχείρημα για τη στήριξη της ανεκτικότητας απέναντι σε άλλους ανθρώπους με διαφορετικές συνήθειες και αντιλήψεις από τις δικές μας;

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες κοινωνίες είναι το πρόβλημα του ρατσισμού, δηλαδή της μεροληπτικής και αρνητικής αντιμετώπισης εθνικών, θρησκευτικών ή κοινωνικών ομάδων, στο όνομα της διαφορετικότητάς τους. Στην εποχή μας, το συγκεκριμένο πρόβλημα επιτείνεται, καθώς ο σύγχρονος ρατσισμός επικεντρώνεται λιγότερο στη φυλή και περισσότερο στον πολιτισμό, τονίζοντας τον ανυπέρβλητο χαρακτήρα των πολιτισμικών διαφόρων και διεκδικώντας συνθήκες πολιτισμικής «καθαρότητας».

Από πολλές πλευρές έχει υποστηριχτεί ότι η καλύτερη απάντηση σε όλες τις μορφές του σύγχρονου ρατσισμού είναι η προβολή της αξίας της ανεκτικότητας, της αντίληψης δηλαδή ότι θα πρέπει να μάθουμε να ανεχόμαστε και να αποδεχόμαστε τις διαφορετικές συνήθειες και ιδέες μέσα στο κοινωνικό σώμα, ειδικά εάν μιλούμε για τις σύγχρονες, αναγκαστικά πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Πώς όμως μπορούμε να θεμελιώσουμε φιλοσοφικά την ανάγκη αυτής της ανεκτικότητας;

Η φράση του σοφιστή Ιππία μάς προσφέρει στην πραγματικότητα ένα από τα βασικότερα φιλοσοφικά επιχειρήματα για να υποστηρίξουμε την ισότητα των δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων, ανεξαρτήτως φυλής, έθνους, φύλου ή θρησκεύματος, και σε αυτή τη βάση να θεμελιώσουμε την ανάγκη ανεκτικότητας απέναντι στις διαφορετικές αντιλήψεις ή στον διαφορετικό τρόπο ζωής. Κι αυτό, γιατί η φράση αυτή θέτει ως βασικό γνώρισμα όλων των ανθρώπων την *ομοιότητα* και όχι τη διαφορά. Εάν εκ φύσεως όλοι οι άνθρωποι είμαστε όμοιοι, έπεται ότι όχι μόνο έχουμε τα ίδια δικαιώματα στη ζωή, την ελευθερία και την αξιοπρέπεια, αλλά και ότι στην πραγματικότητα οι όποιες διαφορές σε επίπεδο πολιτισμού δεν αναιρούν τη θεμελιώδη ομοιότητα, το γεγονός δηλαδή ότι αποτελούμε όλοι και όλες εξίσου τμήμα του ανθρωπίνου γένους. Αυτό δίνει και στην ίδια την έννοια της ανεκτικότητας μια άλλη διάσταση: Δεν είναι πλέον ανεκτικότητα ως προς τον *άλλον*, αλλά ανεκτικότητα ως προς τον *ουσιασδώς όμοιο*. Έτσι, η θεμελιώδης ομοιότητα όλων των ανθρώπων γίνεται το ισχυρότερο επιχείρημα ενάντια σε όλες τις παραλλαγές του σύγχρονου ρατσισμού.

Ενότητα

3

Κλάδοι της φιλοσοφίας
και επιστήμες

Α

ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

Βασικοί κλάδοι της φιλοσοφικής δραστηριότητας.

Ανάλογα με το είδος των φιλοσοφικών ερωτημάτων που μας απασχολούν, μπορούμε να διακρίνουμε τους ακόλουθους *βασικούς κλάδους της φιλοσοφίας*:

- *Γνωσιολογία*: ασχολείται με τη γνώση, τους όρους και τις προϋποθέσεις για να έχουμε έγκυρη γνώση, καθώς και με τις διαφορετικές θεωρίες για το πού βασίζεται η γνώση μας.
- *Μεταφυσική ή Οντολογία*: ασχολείται με τα ερωτήματα που υπάρχουν σε σχέση με τη βαθύτερη υφή ή *ουσία* της πραγματικότητας, δηλαδή με το *τι* και *πώς υπάρχει*.
- *Πρακτική φιλοσοφία*: ασχολείται με τις αρχές και τις αξίες που καθορίζουν τη ζωή μας και τους όρους οργάνωσης της ζωής μας. Διακρίνεται με τη σειρά της σε *ηθική, πολιτική φιλοσοφία* και *αισθητική*.
- *Λογική*: ασχολείται με τους όρους της ορθής νόησης, με το πώς μπορούμε να σκεφτόμαστε σωστά. Δε θεωρείται μόνο ειδικός κλάδος, αλλά και απαραίτητο *θεωρητικό όργανο* τόσο για τη φιλοσοφία όσο και για τις *επιστήμες*.

Επιχειρήματα.

Η φιλοσοφία δεν ασχολείται απλώς με τη διατύπωση απόψεων, θέσεων ή προτάσεων. Οι φιλόσοφοι δε λένε μόνο τη γνώμη τους, ούτε εκφράζουν απλώς τις όποιες διαισθήσεις τους, με τον τρόπο που το κάνουμε όλοι μας στην καθημερινή ζωή μας. Οι φιλόσοφοι προσπαθούν να διατυπώσουν τους ισχυρισμούς τους με *επιχειρήματα*, δηλαδή με σύνολα προτάσεων, λογικά οργανωμένων, που προσπαθούν να φτάσουν από μια σειρά από αρχικές θέσεις –τις

προκείμενες— σε ένα *συμπέρασμα*. Στόχος τους είναι οι συλλογισμοί τους να είναι έγκυροι, δηλαδή τα συμπεράσματα να προκύπτουν με λογική αναγκαιότητα (κάτι που, π.χ., συμβαίνει στις μαθηματικές αποδείξεις), αλλά και να στηρίζονται σε *αληθείς* προκείμενες (διαφορετικά θα ήταν παραδοξολογίες). Άλλωστε, επειδή τα ερωτήματα της φιλοσοφίας προέρχονται από όλες τις πλευρές της κοινωνικής ζωής, οι φιλόσοφοι δεν μπορούν να χρησιμοποιούν μόνο το θεωρητικό πλαίσιο των επιστημών, αλλά χρειάζονται και στοιχεία του κοινού νου και της καθημερινής γλώσσας.

Φιλοσοφία και επιστήμες.

 Η διάκριση φιλοσοφίας και επιστημών είναι ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Στην αρχαιότητα η έννοια της φιλοσοφίας παρέπεμπε συνολικά σε κάθε είδους συστηματική θεωρητική δραστηριότητα. Με σημερινά κριτήρια, τα έργα του Αριστοτέλη θα μπορούσαν να χωριστούν σε επιστημονικά και φιλοσοφικά. Όμως, με την ανάπτυξη των επιστημών στη νεότερη εποχή, διάφοροι γνωστικοί κλάδοι άρχισαν να αποκóπτονται από τη φιλοσοφία: πρώτα οι φυσικές επιστήμες (φυσική, χημεία, βιολογία) και έπειτα οι κοινωνικές επιστήμες (οικονομική επιστήμη, κοινωνιολογία) και οι επιστήμες του ανθρώπου (ψυχολογία, γλωσσολογία, ανθρωπολογία).

 Μήπως αυτή η αυτονόμηση των επιστημών από τη φιλοσοφία σημαίνει ότι αυτή σταδιακά χάνει το νόημα της ύπαρξής της;

Η απάντηση είναι ότι η αυτονόμηση των επιστημών αναδεικνύει ότι η φιλοσοφία είναι μια διαφορετική θεωρητική δραστηριότητα σε σχέση με τις επιστήμες. Κι αυτό γιατί δεν προσπαθεί να αποδείξει τη μία ή την άλλη επιστημονική θεωρία, αλλά να διερευνήσει και να αιτιολογήσει με τρόπο βαθύτερο και γενικότερο τις πεποιθήσεις μας, ατομικές, κοινωνικές και επιστημονικές.

Η χρησιμότητα της φιλοσοφίας προκύπτει από τα ίδια τα προβλήματα που συναντούν οι επιστήμες: προβλήματα μεθοδολογικά, σχετικά με το εάν και κατά πόσον η μία ή η άλλη προσέγγιση επιτρέπει την καλύτερη γνώση του αντικείμενου, προβλήματα επιστημολογικά, σχετικά με την εγκυρότητα των συμπερασμάτων, και προβλήματα ηθικά, σχετικά με την κοινωνική χρησιμότητα των επιστημονικών πορισμάτων.

Απέναντι σε αυτά τα προβλήματα, η φιλοσοφία έρχεται «πριν» από τις επιστήμες, προσφέροντας αρχές και τρόπους για να θεμελιώσουν καλύτερα τα πορίσματά τους, και «μετά» από αυτές, για να συζητήσει τα προβλήματα ή τα ερωτήματα που προέκυψαν, να συνοψίσει και να γενικεύσει τα πορίσματά τους. Γι' αυτό τον λόγο και ο Βίτγκενσταϊν θα πει ότι η φιλοσοφία είναι κάτι που βρίσκεται όχι «πάνω» ή «κάτω» από τις επιστήμες, αλλά «δίπλα».

Αυτή η σχέση της φιλοσοφίας με τις επιστήμες μπορεί να εξηγήσει και το ακόλουθο παράδοξο: Ενώ οι επιστήμες μέσα στην εξέλιξή τους απορρίπτουν

τις παλαιότερες θεωρίες ως ξεπερασμένες, στη φιλοσοφία διαρκώς ξαναγυρνάμε και σε παλιές θεωρίες. Κανένας, π.χ., σήμερα δε θα ξαναγύρναγε στην αριστοτελική φυσική. Όμως, μπορούμε να διαβάζουμε με ενδιαφέρον την αριστοτελική ηθική. Ο λόγος είναι ότι τα φιλοσοφικά ερωτήματα, είτε αφορούν το πώς μπορούμε να έχουμε έγκυρη γνώση είτε αφορούν τη βάση της ηθικής μας ζωής, είναι ερωτήματα ανοιχτά, ερωτήματα που διαρκώς ανακύπτουν σε σχέση με το πώς μπορούμε να έχουμε επιστημονική γνώση ή με το πώς μπορούμε να ζούμε σε μια κοινωνία δικαιοσύνης και ελευθερίας. Επομένως, η φιλοσοφία μπορεί να μη μας προσφέρει γνώσεις όπως οι επιστήμες, μας προσφέρει όμως έναν κριτικό στοχασμό πάνω στην ίδια την ικανότητά μας να σκεφτόμαστε και να πράττουμε. Είναι ένας στοχασμός πάνω στη σκέψη και την πράξη μας, που μπορεί να απελευθερώσει δυνατότητες τόσο θεωρητικής σκέψης όσο και κοινωνικής πράξης. Και το γεγονός αυτό την κάνει όχι απλώς χρήσιμη, αλλά και αναγκαία.

B ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

1. α) «Μπορούν να επιβιώσουν ζωντανό οργανισμοί στις ατμοσφαιρικές συνθήκες του πλανήτη Άρη;» β) «Ποιο είναι το νόημα της ανθρώπινης ζωής;» Να συγκρίνετε τα δύο παραπάνω ερωτήματα. Ποιο από τα δύο φαίνεται να διατυπώνει ένα επιστημονικό ερώτημα και ποιο μπορεί να χαρακτηριστεί ως φιλοσοφικό; Σε τι διαφέρει η αντιμετώπισή τους;

Το πρώτο ερώτημα αποτελεί σαφώς ένα επιστημονικό ερώτημα. Είναι ένα ερώτημα που η διερεύνησή του απαιτεί πρώτα από όλα καταφυγή στις θεωρητικές απόψεις και τα πορίσματα συγκεκριμένων επιστημών, που θα μας απαντήσουν με τρόπο συγκεκριμένο για το ποιες είναι οι ατμοσφαιρικές συνθήκες στον Άρη και για το εάν (με βάση αυτά που γνωρίζουμε σήμερα ως ελάχιστες προϋποθέσεις για την ανάπτυξη έμβιων όντων) μπορούν εκεί να αναπτυχθούν μορφές ζωής. Αυτή η επιστημονική διερεύνηση θα περιλάμβανε επίσης την εξέταση δεδομένων από ερευνητικές αποστολές, αλλά και τη δοκιμασία των όποιων αρχικών συμπερασμάτων μέσα σε πειραματικές συνθήκες. Όλες επομένως οι πλευρές της διερεύνησης αυτού του ερωτήματος –η καταφυγή σε επιστημονικές θεωρίες, η αναζήτηση εμπειρικών δεδομένων, η χρήση ερευνητικών και πειραματικών διαδικασιών– συνηγορούν ότι έχουμε να κάνουμε με ένα επιστημονικό ερώτημα. Αντίστοιχα, η απάντηση που θα πάρουμε θα είναι ένα επιστημονικό πόρισμα, το οποίο, τουλάχιστον μέχρις ότου υπάρξει μια δραματική ανατροπή είτε του επιστημονικού θεωρητικού πλαισίου είτε των εμπειρικών δεδομένων, θα θεωρείται ότι έχει αξιώσεις *αλήθειας*.

Αντίθετα, το δεύτερο ερώτημα ανήκει κατεξοχήν στον χώρο της φιλοσο-

φίας. Κι αυτό, γιατί δεν υπάρχει κάποιος επιστημονικός κλάδος ο οποίος να μπορεί να μας δώσει μια απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Η βιολογία, για παράδειγμα, μπορεί να περιγράψει το φαινόμενο της ζωής από βιολογική σκοπιά, αλλά δεν μπορεί να δώσει απάντηση στο ηθικό αλλά και υπαρξιακό ερώτημα για το νόημα της ζωής. Γύρω από αυτό το ερώτημα μπορούν άλλωστε να διατυπωθούν πολλές απόψεις και να αρθρωθούν διαφορετικά φιλοσοφικά επιχειρήματα, που ανάλογα με την αφετηρία τους να δίνουν διαφορετικές απαντήσεις και διαφορετικές κατευθύνσεις για το πώς πρέπει να φερόμαστε. Άλλος θα υποστηρίξει ότι το νόημα της ζωής βρίσκεται στη δυνατότητα του αγώνα να κατανοήσουμε τον κόσμο και να τον κάνουμε καλύτερο, άλλος θα πει ότι το νόημα της ζωής είναι να κατανοήσουμε τη βαθύτερη αρμονία που διέπει τη φύση, κάποιος που είναι θεολογικά προσανατολισμένος θα τονίσει ως νόημα της ζωής τη μέθεξη με τον Θεό και τη σωτηρία, ενώ θα υπάρξουν και αυτοί που θα πουν ότι δεν έχει νόημα να αναζητούμε νόημα στη ζωή και ότι θα πρέπει εναλλακτικά να αναζητήσουμε νόημα στην ύπαρξή μας. Όλες αυτές είναι διαφορετικές φιλοσοφικές απαντήσεις σε ένα ερώτημα που παραμένει ανοικτό. Καμιά τους δεν μπορεί να αποδείξει ότι είναι αληθής ενώ οι άλλες ψεύδονται.

Επομένως, βλέπουμε τη διαφορά ανάμεσα σε ένα επιστημονικό και σε ένα φιλοσοφικό ερώτημα: Το πρώτο μπορεί να απαντηθεί, και μάλιστα με αξιώσεις αλήθειας, στη βάση συγκεκριμένων επιστημονικών θεωριών, εμπειρικών δεδομένων και πειραματικών αποδείξεων. Για το δεύτερο υπάρχουν μόνο ανοιχτές και ποικίλες απαντήσεις, στη βάση διαφορετικών φιλοσοφικών συστημάτων ή ρευμάτων. Οι απαντήσεις αυτές είναι σημαντικές, καθώς αποτελούν διαφορετικούς τρόπους αναμέτρησης με ερωτήματα που συχνά μας απασχολούν, αλλά καμιά δεν μπορεί να διεκδικήσει για τον εαυτό της ότι είναι η οριστική απάντηση.

2. Αφού μελετήσετε το απόσπασμα 2, να αναρωτηθείτε αν ο στοχασμός πάνω στα προβλήματα της επιστήμης του βοηθά τον επιστήμονα να προεκτείνει τον προβληματισμό του προς την κατεύθυνση της φιλοσοφίας. Για παράδειγμα, πώς η δυνατότητα της κλωνοποίησης ζώων ή ανθρώπων μπορεί να κάνει έναν επιστήμονα να θέσει φιλοσοφικά ερωτήματα;

Το παράθεμα αυτό του Φερνάντο Σαμπατέρ αποτυπώνει τη διαφορά οπτικής γωνίας ανάμεσα στην επιστήμη και στη φιλοσοφία. Ενώ η επιστήμη υιοθετεί μια απρόσωπη αντικειμενική οπτική και επιδιώκει να επεκτείνει και να εμβαθύνει τη γνώση μας για την πραγματικότητα –πολύ συχνά μάλιστα αποδεικνύοντας ότι η φυσική πραγματικότητα έχει μια άλλη δομή και οργάνωση από αυτή που αντιλαμβάνεται ο κοινός νους–, η φιλοσοφία στρέφεται προς τον άν-

θρωπο ως υποκείμενο. Εξετάζει πώς τα ανθρώπινα υποκείμενα κατορθώνουν να γνωρίσουν την πραγματικότητα, κάτω από ποιες προϋποθέσεις είναι εφικτή αυτή η γνώση, αλλά και ποιες συνέπειες έχει για τα ανθρώπινα υποκείμενα το γεγονός ότι μπορούν να έχουν τη συγκεκριμένη γνώση. Με αυτό τον τρόπο, ενώ πολύ συχνά οι επιστήμες, με την τάση τους μάλιστα για εξειδίκευση, τείνουν να κατακερματίζουν την ανθρώπινη εμπειρία, η φιλοσοφία ανασυνθέτει τη συνολική διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης, αυτό δηλαδή που ο Σαμπιπ-τέρ ορίζει ως την ενιαία και αδιαίρετη εμπειρία που είναι η ανθρώπινη σκέψη και ύπαρξη. Κατά συνέπεια, η φιλοσοφία στοχάζεται κριτικά όχι το αντικείμενο της γνώσης, αλλά την ίδια τη δυνατότητα της σκέψης και της γνώσης.

Σε αυτή τη βάση, η φιλοσοφία μπορεί επίσης να δει και τις ηθικές και κοινωνικές διαστάσεις που μπορούν να έχουν τα πορίσματα της επιστήμης, κάτι που πολύ συχνά οι ίδιοι οι επιστήμονες αδυνατούν να πράξουν, είτε λόγω της αφοσίωσης στο αντικείμενό τους, είτε λόγω της αδυναμίας τους να συλλάβουν τη συνολικότερη διάσταση της επιστημονικής και ερευνητικής τους δραστηριότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, ο κριτικός φιλοσοφικός στοχασμός μπορεί να βοηθήσει τον επιστήμονα να σκεφτεί πέρα από το άμεσο αντικείμενό του και να αναμετρηθεί με τα ηθικά και άλλα φιλοσοφικά ερωτήματα που ανακύπτουν μέσα από την επιστημονική έρευνα. Αυτό καθίσταται ιδιαίτερα αναγκαίο και σημαντικό, εάν αναλογιστούμε το μέγεθος των ερωτημάτων και των αντιπαραθέσεων που έχουν προκύψει γύρω από σημαντικές πρόσφατες επιστημονικές καινοτομίες, όπως είναι κλωνοποίηση.

Είναι γεγονός ότι η κλωνοποίηση δεν έχει μόνο επιστημονικές διαστάσεις, δηλαδή αυτές που αφορούν το θεωρητικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίζεται, την πρόοδο της βιολογίας, τις τεχνικές που εφαρμόζονται για να καταστεί εφικτή, ή ακόμη και τις πιθανές εφαρμογές, π.χ. την κλωνοποίηση για θεραπευτικούς σκοπούς. Αναδεικνύει ταυτόχρονα και μια σειρά από ερωτήματα που είναι καθαρά φιλοσοφικά, όπως:

- Ποια είναι τα όρια της ζωής και από ποιο σημείο και μετά μπορούμε να πούμε ότι «παρασκευάζουμε» μια μορφή ζωής, μόνο και μόνο για να την αξιοποιήσουμε;
- Ποιο ηθικό δικαίωμα έχουμε να παρεμβαίνουμε στη διαδικασία ανάδυσης της ζωής και δυνητικά να προγραμματίζουμε την παρασκευή ανθρωπίνων όντων «κατά παραγγελία»;
- Τι νόημα θα είχε η γέννηση ανθρώπινων «αντιγράφων», όταν μέχρι τώρα θεωρούσαμε ως δεδομένο στοιχείο της αναπαραγωγής την εμφάνιση ανθρώπων ξεχωριστών από τους υπολοίπους;

Η απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα δεν μπορεί να δοθεί με έναν τρόπο οριστικό, όπως γίνεται με τα επιστημονικά ερωτήματα. Αντίθετα, σχετίζεται με φι-

λοσοφικές θέσεις και με τον τρόπο που κανείς απαντά συνολικότερα φιλοσοφικά ερωτήματα για την έννοια της ζωής, την ηθική, και την αξιοπρέπεια της ανθρώπινης προσωπικότητας. Κατά συνέπεια, σε περιπτώσεις σαν αυτήν ο επιστήμονας βρίσκεται αντιμέτωπος με ερωτήματα που υπερβαίνουν τα όρια της επιστημονικής του δραστηριότητας, κάτι που φαίνεται και σήμερα από το γεγονός ότι μεγάλο μέρος της δημόσιας συζήτησης για το θέμα της κλωνοποίησης δεν έχει μόνο επιστημονικό, αλλά και φιλοσοφικό χαρακτήρα.